

Dimitrije Mita Mitrinović (1887, Donji Poplat, BiH – 1953, Richmond-upon-Thames, Surrey, UK)

SAŽETAK

Pola stoljeća po smrti ovog zagovornika integracionističke kulturne ideologije u rasponu od etničkog nacionalizma do svjetskog panhumanizma i kozmopolitizma čiju srčiku tvori primordijalno jedinstvo religija, kao i promotora jugoslavenstva iz šire jugoslavenske perspektive, od lokalno srpskog i potom jugoslavenskog razdoblja supranacionalnog identiteta, o njemu je pisao naš uvaženi kolega Dušan Pajin. Autor ovog teksta na sedamdesetu obljetnicu smrti ovog bosanskohercegovačkog intelektualca, kojeg je Zapad još onomad priznao i koji je ostvario zavidnu akademsku reputaciju u Ujedinjenom Kraljevstvu i koji je uspostavio iznimno vrijedne linkove diljem Europe, nastoji ukazati iznova na značaj njegovog opusa u našoj sredini, gdje decenijama nije bilo riječi o njemu, niti su objavljivani njegovi radovi. Dakako, u tekstu kazujemo o Dimitriju Mitrinoviću iz Donjeg Poplata nadomak Stoca, sada u općini Berkovići, čija su trotomna Sabrana djela objavljena 1991. u Sarajevu u izdanju sarajevske Svjetlosti skrajnuta pred mitomanima iz sva tri naroda koji tvore vladajući bh. trolist u užasnom vihoru rata. Uostalom, kao i njegova poveznica panslavizma i Sarajeva u široj jugoslavenskoj perspektivi.

Ključne riječi: integracionistička kulturna ideologija, panhumanizam, panslavizam, supranacionalni jugoslavenski identitet, zagovaratelj europske unije i svečovječanске zajednice i njegov network

UVODNA RAZMATRANJA

Pozornost na enigmatskog bh. mislitelja srpske provenijencije Dimitrija Mitu Mitrinovića (1887–1953) skrenuo mi je uvaženi kolega Dušan Pajin, umirovljeni profesor Univerziteta u Beogradu (vidjeti: Pajin, 2008a; 2016, kao i njegov osobni web-site: Pajin, 2008; 2010b). Činjenica je da o njemu nikad ništa nismo mogli čuti tijekom prva dva ciklusa studija filozofije na FF UNSA i pored zavidne akademske karijere i reputacije koju je ovaj mislitelj, književnik i poeta izgradio u Ujedinjenom Kraljevstvu,¹ a o čemu postoji svjedočanstvo u djelu *Predraga Palavestre* (2003), te napose u obnovljenom interesu za

* Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu.
E-mail: nevad.kahteran@ff.unsa.ba

njim kod kolega s Univerziteta u Beogradu i općenito u RS (vidjeti: Marković, 2020; Markovich, 2023). Dakle, ova enigma se ogleda u njegovoj povezanosti s pokretom Mlada Bosna u razdoblju 1908–1914, kada je objavljivao svoje tekstove u vodećim književnim časopisima Sarajeva, Beograda i Zagreba, potom činjenici da je najveći dio života proveo u Velikoj Britaniji (1914–1953), gdje je bio vođa malih poluezoterijskih krugova i početkom 1920-ih predsjednik the Adler Society (1927–1932), pokretač the New Europe Group (1931–1953), neoficijelni, ali stvarni vođa the New Britain Movement (1932–1934), te 1930-ih i 1940-ih, učitelj i vođa svoje vlastite grupe 30–40 vrlo posvećenih britanskih sljedbenika. Čini se da nije puno toga objavljivao, jer su mu predavanja uglavnom bila za one duboko posvećene sljedbenike, ali postoje napisi i eseji za pojedine novine i časopise: *The New Age* (1920–21), *Purpose* (1929) i čitav serijal časopisa povezanih s The New Britain Movement (1932–34) (Markovich, 2023: 9).

Međutim, i pored ovog vela tajnovitosti i ezoterijskih udruga, Mitrinovićev je život ipak dobro dokumentiran (vidjeti: Rigby, 2006, kao i Burgham, 2015) i moguće je odrediti međaše njegovog modela mišljenja (vidjeti: Rigby, 2006; University of Bradford Special Collections, 1833–2002). Nije mi poznato je li došlo do realizacije ideje da se Mitrinoviću podigne spomenik u Beogradu, no i ukoliko nije tomu takav slučaj, spomenik mu je podigao iznad spomenuti uvaženi beogradski kolega i naš gostujući profesor više godina zaredom na FF UNSA, Dušan Pajin (2008a; 2016), kao i Andrew Rigby (2006), između ostalih.

Kada su se pred disoluciju bivše jugoslavenske zajednice pojavila njegova *Sabrana djela* (vidjeti: Mitrinović, 1987; 1991; no svakako treba spomenuti i Mitrinović 2004, kao i časopis *Delo*), bilo je odveć kasno da budu uzeta u seriozna razmatranja pred nadirućim mitomanijama i mitomanima svakojake vrste, budući da se napose u Bosni i Hercegovini sve upelo da podvuče razlike i ovaj mislitelj je skrajnut i zaboravljen decenijama. Naravno, iz razumljivih razložnosti: ako s jedne strane imate uspostavljen kult etničkog i sludenost etničkim stupicama, onda s druge nije bilo moguće raditi na uvođenju ovog zagovornika integracionističke kulturne ideologije u rasponu od etničkog nacionalizma do svjetskog panhumanizma i kozmopolitizma (*Cosmopolitan Citizenship*) čiju srčiku tvori primordijalno jedinstvo religija, kao i promotora jugoslavenstva iz šire jugoslavenske perspektive, od lokalno srpskog i potom jugoslavenskog razdoblja supranacionalnog identiteta (vidjeti: Filandra, 2022).

¹ Ovo napose, jer je kod nas na Odsjeku za filozofiju FF UNSA predavalo više profesora srpske provenijencije poput Alekse Buhe, Riste Tubića, Miše Kulića, Vojina Simeunovića, Spasoja Ćuzulana i Jelene Berberović.

Vrijedno je spomena da je Mitrinović bio u epicentru transkulturalne Europe svojeg doba još od svojih mostarskih gimnazijskih dana i vrlo dobro informiran o tadašnjim kulturnim strujanjima, te možemo kazati da je temelj njegovog osobnog iskustva kulturološki transfer ideja, umjetničkih i književnih stilova i ideologija, koji se onomad širio na europskoj periferiji, kao i u glavnim europskim prijestolnicama (vidjeti: Marković, 2023a). No, posvema je razvidno da je boravak u Rimu (1911–1913) i Munchenu i Tübingenu (1913–1914) napravio odmak i politički i kulturni fokus preokrenuo od nacionalizma prema univerzalizmu, od nacionalnog ka kozmopolitskom skrajnje sinkretističkih, univerzalističkih i kozmopolitskih ideja (svojevrni slavensko-indijski panhumanizam), a napose nakon susreta s gnostičkim tradicijama (Markovich, 2023a: 28–29). Mitrinović je na razradi ovih ideja nastavio raditi u kozmopolitskom Londonu (1914–1920), konstruirajući svoju vlastitu sinkretičku filozofiju uz utjecaj psihologije kao moderne gnoze (Markovich, 2023a: 38, 45).

Mitrinovićevo naslijeđe danas bi se trebalo iznova studirati i zbog implementiranja sinkretičkog načina zaključivanja u praktičnim političkim pojmovima, tj. kako prevladati političke podjele, napose zbog njegovih uvida i stajališta prema kojima se područje kulture identificira kao krucijalni element društvene promjene za kozmopolitski identitet (Markovich, 2023a: 53).

Andrew Rigby u svojoj biografiji (2006) opisuje suštinu Mitrinovićeve vizije kozmopolitske svjetske zajednice po periodima njegovog života donoseći obilje materijala, uključujući i intervju s najbližim kolegama povezanim s The New Atlantis Foundation. Izražavam radovanje da raste broj istraživača Mitrinovićevog opusa poput Slobodana G. Markovića (2020; Markovich, 2023) i Nemanje Radulovića (2021).

MITRINOVIĆEV OUVRE

Mitrinovićeva *Sabrana djela* izašla su u izdanju sarajevske Svjetlosti (1991). Prvi svezak posvećen je književnosti i umjetnosti s opsežnim predgovorom “Sudbina i djelo Dimitrija Mitrinovića” iz dva dijela, koja je napisao Predrag Palavestra (Prvi dio: 1887–1914, str. 9–66, i Drugi dio: 1914–1953, str. 67–153); drugi svezak donosi estetičke i programske radove uz prepisku (vidjeti napose: Marićević-Balać, 2013), dok treći sadrži srpske narodne pjesme iz Bosne i Hercegovine – junačke pjesme starijeg vremena uz rječnik pojmova. Palavestrin uvodnik Mitrinovića predočava kao mislitelja, pisca, poetu na intersekcijama književnosti i filozofije. Iz njega navodim značajan paragraf koji obujmljuje njegov opus i nastojanja na širenju i tumačenju ideologije jugoslavenskog kulturnog i nacionalnog jedinstva:

Štaviše, federalistička i republikanska koncepcija buduće demokratske jugoslavenske zajednice – koncepcija koja se u toku

političke borbe menjala i prilagođavala pijemontskim težnjama srpske vlade i dinastije – pojavljivala se, s vremena na vreme, u različitim Mitrinovićevim programskim tekstovima, da kao gotov model bude prenesena u njegov utopijski program evropske federacije (izrađen 1914. godine u Minhenu, s podrškom Vasilija Kandinskog), a otuda vraćena u nemirni san o novoj jugoslovenskoj društvenoj zajednici, snevan ponovo u požaru drugog svetskog rata. (Mitrinović, 1991: 27).

Razvidno je da se Mitrinović u Sarajevu nije dugo zadržao, ali je ta nota koju donosimo na kraju teksta o misiji Sarajeva (Mitrinović, 1930) odveć važna da bismo je ispustili u ovom tekstu, budući da se kroz studij indijske filozofije, svojevrsne indofilije, renesanse i mističkih pokreta za vrijeme boravka u Italiji on odalečuje od političke prakse i nacionalne agitacije, budući da je u Bosni i Hercegovini uvidio izuzetno značajan islamski kompleks u kojemu je sagledavao rolu glavne spona modernog jugoslavenstva (Mitrinović, 1991, vol. I: 125). I kako piše Palavestra, vizija Balkanije, “Saveznih Država Balkana”, označila je prijelaz od nacionalnog ka panhumanističkom, svečovječanskom idealu (Mitrinović, 1991, vol. I: 54). Ovo razdruživanje, svojevrsni oproštaj, priopćen je u tekstu “Za Jugoslaviju!” (Mitrinović, 1914), ujedno i najava odluke da se ne vrati u domovinu iznuđenu mržnjom, zlobom i niskim strastima svojih jalnih sunarodnjaka. Pribježište za širenje svojeg svečovječanskog kršćanskog sinkretizma i panhumanističkog socijalizma pronašao je u kozmopolitskom Londonu, gdje je po dolasku naišao na dobar prijem uz nevjerovatan krug suradnika i poznanika uključujući i A. Wattsa.

Sukladno Pajinu, ravno četrdeset godina (1913–1953) Mitrinović je zagovarao ideju stvaranja Unije europskih republika (Europsku Federaciju) (Pajin, 2008a), iako je ovo utopijski zvučalo onomad, a sada je lakše probavljivo kazati da je otac EU Robert Schuman (u. 1963) (Schuman, 1963), koji slovi za jednog od glavnih osnivača ujedinjene Europe, a ne hercegovačko čeljade iz Donjeg Poplata pokraj Stoca u čijem opusu osobno sagledavam dobre temelje (*grundlagen*) za gradnju izglednijih odnosa između BiH i Srbije, kao i spram EU kao cjeline. Jamačno da je bosanskohercegovački kulturni pluralizam, koji je kroz čitavu poznatu historiju podrazumijevao prihvatanje, a ne asimilaciju u dominantnu kulturu na bilo kojem dijelu zemlje, ostavio posvema razvidan biljeg i na Mitrinovićeva pribježišta u mišljenju i djelovanju.

Usuglašavam se s Pajinom da je njegovo naslijeđe bilo iznimno značajno za 20. stoljeće, a to je nedvojbeno ostalo biti i za 21. stoljeće (Pajin, 2016, a za potpunu bibliografiju vidjeti: Pajin, 2010; kao i The Mitrinović Foundation, 2019). Svijest o europskom zajedništvu bila je ponad svega u tom opusu (ideja

unije europskih republika kod Mitrinovića i svečovječanke zajednice – *pan-humanistic community*, Mitrinović, 1931).

Univerzitetska biblioteka “Svetozar Marković” u Beogradu posjeduje dio Mitrinovićevih knjiga, a drugi, onaj veći, Univerzitet u Bredfordu i Fondacija Mitrinović, dok Pajin (2008: 182–183) u svojoj knjizi donosi katalogizaciju i internetske adrese, dio koji se odnosi na Fondaciju Mitrinović (Pajin, 2008: 191–205), raniji naziv Fondacija Nova Atlantida – New Atlantis Foundation (vidjeti: The Mitrinović Foundation, 2019, te napose: Pajin 2010a), bibliografiju DM radova (Pajin, 2008: 208), kronološku bibliografiju radova o DM (Pajin, 2008: 209–212): 74 bibliografske jedinice koje je sakupio akademik Predrag Palavestra, čemu Pajin pridodaje svoje dvije stranice bibliografije u razdoblju 1990–2009, kojoj bi trebalo pridodati onu rastuću od tada naovamo.

U naznačenom smislu nam je neizmjereno važna najnovija knjiga Siniše G. Markovića, koja prati kontekstualiziranje Mitrinovićevih ideja nakon pobrojanih prikaza iznad (Markovich, 2023). On spominje prinose H. C. Rutherforda (1987), Luise Passerini (1999), Zorana Milutinovića (2011: 167–180), kao i monografiju koju je napisao Guido van Hengel (2018), a što je sve rezultiralo i konferencijom u Beogradu pod naslovom “Dimitrije Mitrinovic and his Legacy” za koju vjerujemo da radovi s nje neće biti okončani s tiskanim izdanjem prošle godine (Radulović, 2022).

Ovogodišnje izdanje pak Markovićeve knjige rezultat je tog međunarodnog skupa o Mitrinoviću i njegovoj ostavštini, koji je održan u Beogradu maja 2021. godine i predstavlja novije nalaze istraživanja opusa ovog djelatnika i mislitelja. Otuda zbornik na engleskom jeziku pod naslovom *Jedan od reformatora čovječanstva. Dimitrije Mitrinović između kulturnog utopizma i socijalnog aktivizma* (Markovich, 2023) sagledava DM u kontekstu kulturalnog transfera i europeizacije. Jer, njegovi uvidi i prosezanja 1920-ih i 1930-ih godina doista su mješavina socijalnog aktivizma, ezoterizma, gnosticizma, dalekoistočnjačkih tradicija, europske filozofije, Adlerove i Jungove filozofije, nekih socijalnih političkih ideja i europskog projekta, što je sve pak rezultiralo idejom Europske federacije, idejom koja je među pristašama privukla i samog Alana Wattsa (1972), filozofa koji je tumačio i popularizirao istočnjačke filozofije publici na Zapadu.

Na ovom mjestu vraćam se Mitrinovićevoj Misiji Sarajeva (Mitrinović, 1930; 1991, sv. II: 216–218), koji je prema Palavestrinoj knjizi o DM (2003) kao izgledno rješenje izlagao kralju ujedinitelju na Ilidži pored Sarajeva. U ovom članku se vratio Sarajevu kao stožeru jugoslavenstva, te ga donosimo u cijelosti. Otuda, DM sobom samim:

Misija Sarajeva

Sarajevo i Mostar su u sad nastaloj i istorijom izobličenoj, lažno i nasilno kosmopolitskoj monarhiji habsburškoj, bili važni, a u nekim fazama i bitni, centri srpske, pa i opšte jugoslovenske nacionalne misli, naročito u književnom životu. Čak je i austrougarsko državno vođstvo osećalo potenciju naročito Sarajeva i u pogledu naučnom, pretežno balkanološkom. I pod maskom "bošnjaštva" i etničke posebnosti i neutralnosti Bosne i Hercegovine, nekadašnji službeni list za književnost "Nada", koji je izlazio i latinicom i ćirilicom u Sarajevu i koji je uređivao Silvije Strahimir Kranjčević, u stvari je bio jedan jugoslovenski list i prvi list u jugoslovenskoj književnoj evoluciji koji u praksi, ako ne načelno, identifikovao hrvatsku i srpsku književnost i identifikovao "bošnjaštvo" sa integralno jugoslovenskim kulturnim idealizmom. Međutim se desilo da je posle oslobođenja mnogo oslabilo kulturno tvoraštvo Sarajeva i bivše Herceg-Bosne, i specifične odlike ovoga kulturnog kompleksa Jugoslavije kao da je nestalo u današnjem kulturnom nacionalizmu. Oseća se potreba obnove bosanskohercegovačke funkcije u nacionalizmu Jugoslavije, u duhovnom radu na izgrađivanju jugoslovenske zemlje. **Kompleks bosanskohercegovački ima u Jugoslaviji svoj vitalan i sudbonosan značaj. Da taj kompleks ne postoji trebalo bi ga stvarati, jer bi bez njega bile dve Jugoslavije, jedna srpska i jedna hrvatska. Možda bi postojala i neka nemoguća treća Jugoslavija, muslimanska i anacionalna. Međutim je baš taj kompleks jedan spoj i jedan prsten, i realnost i simbol srpsko-hrvatskog i pravoslavno-katoličkog jedinstva i to zajedno sa visoko važnim i ne samo negativno nego i pozitivno značajnim elementom Islama u Jugoslaviji. Žaljenjem i opraštajućim zaboravom treba preći preko moralnih i materijalnih zala koje su počinili režimi bivše Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u bivšoj Bosni i Hercegovini i prihvatiti nove i sveže saradnje današnjeg centra centralne Banovine jugoslovenske na izgradnji mističke i čovečanske misije Balkana** (naše boldiranje, op. N. K.).

Postoji religijska funkcija Jugoslavije u Čovečanstvu, i ima kulturna misija Jugoslavije u rodu ljudskom. Baš je izvesna etnička neutralnost i mutno šarenilo Sarajeva, kao geografskog centra naše države i etnografskog i kulturnog čvora naših najtežih i specifičnih problema u svečovečanskom radu, podloga i fokus nacionalno-svečovečanske funkcije Jugoslavije. Osim čisto državne institucije i inspiracije, koja Sarajevu dolazi iz moćne i svesne prestonice Jugoslavije, i osim snažnog zagrebačko-ljubljanskog rezervoara zapadne uljudbe i prosvete, koju centralni kompleks Jugoslavije, naime ovaj Herceg-Bosne, i fokus toga kompleksa, naime ovaj sarajevski fokus, banovina Drinska – koja graniči sa svim banovinama jedinstvene i nerazdeljive Jugoslavije, sem ekstremne severozapadne Dravske i jugoistočne Vardarske – osim državotvorne forme i ekstatičnog lika koji daje Beograd i zapadno-kulturne podloge, široke i istorijske zapadno-kulturne podloge našem evropejstvu, koje daju Ljubljana i

Zagreb, ovo drinsko Sarajevo, svojeglavo i koliko i bezglavo Sarajevo, ne treba da očekuje mističko ili vidovito, duhovno spasenje ili inicijativu ni odakle, bilo sa strane bilo iz naše nacije. **Sarajevo ima svoju dušu, balkansku i vrlo opšteljudsku u organizmu Jugoslavije, i suđeno je konstelacijom stvari da Sarajevo postane centar nacionalne svesti Jugoslavije, ukoliko su religija i moral suština i načelo civilizacija i kulture** (naše boldiranje, op. N. K.). Glavni problem Jugoslavije u načelu i suštini je, kao problem svake rase i istorije uopšte, religijski i mistički problem samosaznanja u Svečoveku, u carstvu čovečnosti. U spoljnoj ili tehničkoj praksi jugoslovenski bitni problem, prvi problem, problem suštinski i središnji, jeste zagonetna ne bezopasna podeľjenost naroda. Otud problem, uglavnom, triju crkava. Hrišćanstvo je jedno, ali je po nesreći, i kod nas dvojako, jedno katoličko-rimsko, drugo pravoslavno-vizantijsko. Postoji osim toga u Jugoslaviji, a naročito u Sarajevu, religija i crkva jevrejska i ponešto protestantizma. **Ali je sudbonosno što u Jugoslaviji i Sarajevu postoji islam. Otuda problem, uglavnom, triju vera u Jugoslaviji. Sarajevo treba da smisli i izreče našu trovernu misteriju** (naše boldiranje, op. N. K.). Razume se da ima i drugih kultura i nacija koje su raznostruke u pogledu verskom i koje imaju svoju misteriju i svoje probleme. Ali je u jugoslovenskom narodu to glavni problem nacije i to ne samo u praktičnom smislu efekta naše istorije na duh svih ljudi, na proces čovečanstva. I pravoslavlje Jugoslavije, i njeno katoličanstvo, i njen islam, u mnogome su samo njoj svojstveni i imaju u sebi pečat njene sopstvene čovečnosti. Selo Jugoslavije je više i opšteljudsko i više rasno-nacionalno nego što je tehnički i strogo muslimansko, pravoslavno i katoličko. U suštini je naš narod religiozan na svoj način i veran svojim crkvama na neki opšteljudski i neki svojstveno nacionalan način. Tako je moralo biti, ali tako i treba da bude. **Kulturna misija ili dužnost Sarajeva je naročito u tome da za Jugoslaviju rešava njen problem morala, religije crkava, opšteljudske duhovnosti** (naše boldiranje, op. N. K.).

Sukladno akademiku Palavestri, o čemu kazuje u dodacima (Palavestra, 2003: 273–274), sačuvan je iz istog vremena (1930) u arhivu NAF-a još jedan neobjavljeni dokument sličnog sadržaja upućen uredniku beogradskog lista *Vreme* pa navodi: “Značajna molitva jugoslovenskog Islama”, u kojemu se između ostalog kaže sljedeće: “Islamski elemenat Jugoslavije, naročito njegov vodeći i odgovorni deo hercegovački i bosanski, svestan je svog Slovenstva ... Hoću ovim da kažem da su muslimanski građani Jugoslavije patrioti i nacionaliste ... A ovoj je naciji važno i najvažnije njezino suverenstvo duha, njezina nacionalna originalnost i dostojanstvo ... Nacionalne kulture, čak i nacionalne istorije, u stvari (su) opšteljudsko blago i opšti ponos čoveka.” Nažalost, Palavestra (2003: 274) navodi da pismo nikada nije objavljeno, već je i dalje u rukopisu i posjedu sada Mitrinovićeve Fondacije.

Posvema je bjelodano da je Mitrinović pratio razvoj situacije u Europi i domovini i da je kao krajnje odgovorna osoba, koja je u svojim intelektualnim pribježištima prošla brojne metamorfoze, od zagovornika integracionističke kulturne ideologije u rasponu od etničkog nacionalizma do svjetskog panhumanizma i kozmopolitizma čiju srčiku tvori primordijalno jedinstvo religija, kao i promotora jugoslavenstva iz šire jugoslavenske perspektive, od lokalno srpskog i potom jugoslavenskog razdoblja supranacionalnog identiteta, nastojao pripomoći i ukazati na izglednija rješenja u svojoj ostavštini za budućnost i Europe i svoje domovine. No nije jedini koji je doživio na djelu taj hegelijanski rad pojma, tj. obrat paradigme mišljenja i djelovanja. Otuda ne čudi da imamo taj veliki raspon kretanja od mladobosanskog začetnika² iz mostarskih gimnazijskih dana pa sve do gorljivog zagovaratelja svečovječanске zajednice (Panmuhanistic Community). Nisu li, primjerice, i ismailiti u muslimanskoj tradiciji imali radikalni koncept kroz povijest zbog kojeg su ih nazvali asasinima (izraz za najozloglašeniје atentatore, ubojice u povijesti koji su Europom proširili Marko Polo i ljetopisci križarskih ratova), dok se danas divimo Aga Khanovoj nagradi, hereditarnom religijskom naslovu nagrade potomaka koji ulažu u njegove filantropske ciljeve, u razvoj, obrazovanje i humanitarne projekte u zemljama u razvoju?

Nadalje, među četiri neophodnosti ili nužnosti koje Mitrinović spominje (*Four Onlys*), prva je cjelovitost svijeta, dok su ostale pojedinac, senat i tri otkrovenja. Ovo srazložno, jer se stvari moraju sagledavati u kontekstu šireg svjetskog organizma, a ne nikako unutar njihovih polazišta. Takovrsni pristup Mitrinović je nazivao “treća sila”.³ Nadalje, kod spomenuta tri otkrovenja, sukladno Mitrinoviću (Pajin, 2008: 65), važno je apostrofiranje na tomu da je svako od pobrojanih jednako vrijedno, tj. moguće je sagledavati pojave iz ravni svijeta, iz ravni pojedinca, kao i iz ravni koja ističe povezanost pojedinca i pojava, dok četvrto gledište prihvata vrijednost sva tri viđenje istodopce, što neumitno podsjeća na stajalište iz indijske tradicije (đainsko stajalište o *Anekāntavāda*, kao religijskom učenju o toleranciji, odnosno đainskom učenju o tomu da je skrajnja zbiljnost kompleksna i da uvijek posjeduje više-struke aspekte, a što je najneshvaćenija teorija za razumijevanje relativizma i pluralizma).

² Mlada Bosna, tajna omladinska revolucionarna organizacija osnovana u Sarajevu početkom 20. stoljeća.

³ Prva i druga sila su one koje su u sukobu i opoziciji, a treća je sila koja je vođena razumijevanjem cjeline organizma. Uloga senatora je da djeluju sukladno toj trećoj sili, tj. da uspostave kreativnu neutralnost, ravnajući se integritetom cjeline, a ne skrbeći o partikularističkim interesima grupa. Vidjeti: Pajin, 2008: 64.

Nasuprot tomu, što imamo u Mitrinovićevoj domovini i čitavom Balkanu? Uskogrudnost i partikularistička tunnelska shvatanja i stajališta aktualnih vođa mitomana koji ne vide i ne razumiju prijeku potrebitost da se u ovom našem međusobno isprepletenom i međuovisnom svijetu izdignu ponad svojih jalnosti, hirovitosti, prpošnosti i inačenja i, u ime budućnosti i jedne nove etike odgovornosti za pokoljenja koja tek trebaju doći, izdignu se ponad palanačkog načina mišljenja i djelovanja, tj. jedne danas prevladavajuće mahalske filozofije, koja je unazadila čitav region Balkana, a ne samo BiH, i koja ga je učinila natražnjačkim dijelom Europe i mjestom gdje su stvari rutinski loše i bez ikakve izgledne perspektive i zbog čega čitav region trpi najeklatantniju depopulaciju u povijesti.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Dimitrije Mitrinović je sve samo ne salonski mislitelj, koji skrbi isključivo o svojemu bankovnom računu i koji hinji da skrbi za interes naroda, svojeg vlastitog ili pak britanskog ili svečovječansku zajednicu u kojoj će konflikti biti razriješeni kroz sveuključivost stajališta, univerzalizam i pluralizam vs. partikularizmu i parokijalizmu. Ovaj kršni Hercegovac je nasuprot bilo kakvom partikularističkom cilju i opredjeljenju hrlio i snatrio Europu budućnosti, ujedinjenu, a ne razjedinjenu, s domovinom zapretenom duboko u srcu, iako ga je vlastita domovina skrajnula i maknula postrance na margine historijskih bespuća.

Sretna bi okolnost bila da su njegovi sunarodnjaci bili više zagledani u Mitrinovićevo naslijeđe i opus, a ne ovovremenih mitomana i mitomanija, jer bismo nedvojbeno bili pošteđeni sve one silne bijede i nesreća kroz koje su i jedni i drugi i treći prolazili u Bosni i Hercegovini, ali i u čitavom okruženju, kao i generacije onih koji čekaju na restauraciju svojeg kulturološkog naslijeđa koje je sada pod opsadom tih istih mitomana. Srazložno tomu, s radošću i unaprijed radosno pogledam uz izgledna nadanja da bi obnovljeni interes za opus Dimitrija Mitrinovića i njegovo ostajanje na intersekcijama književnosti, filozofije i umjetnosti moglo pripomoći unutar onog što je *the ongoing healing process* BiH, Balkana i EU, a s obzirom na njegovu involviranost u ezoterijska i teozofska učenja, moje radosno pogledanje i na obnovu i uključenje pravoslavnog hesihazma (*hesychia*, filozofska racionalizacija transpersonalnog mističkog iskustva), gdje su ovakovrsna iskustva hesihasta kao kršćanskih mistika, uporediva iskustvima budističkih jogina, jevrejskih kabalista i muslimanskih sufisijskih mistika, o čemu je u američkom kontekstu naročito revnosno kazivao i pisao James Cutsinger (1953–2020) (vidjeti: Cutsinger.net, 2019), dok za onaj britanski prispominjemo Kalistosa Warea (1934–2022) (vidjeti: Orthodoxwiki, 2023), pored ostalih.

LITERATURA

- Filandra, Šaćir, “Dimitrije Mitrinović. Od nacionalizma do kozmopolitizma”, u: *Socijalne studije* 5, 2022, str. 7–27.
- Hengel, Guido van, *De zieners*, Ambo/Anthos, Amsterdam, 2018.
- Marićević-Balać, Jelena Đ., “E(ste)tička filozofija vrednosti Dimitrija Mitrinovića”, *Lipar* 52, 2013, str. 217–223.
- Marković, Slobodan G., “Dimitrije Mitrinović in the Quest for Gnosis. From National to Cosmopolitan Identity”, *Književna istorija* 52, 2020, str. 101–122.
- Milutinović, Zoran, *Getting over Europe. The Construction of Europe in Serbian Culture*, Rodopi, Amsterdam – New York, 2011.
- Mitrinović, Dimitrije, “Integration of Europe – The way to reconstitute the States of Europe as an organic society in a New World Order (Disarmament – federation – communal credit)”, proclamation of the New Europe Group, London, 1931.
- Mitrinović, Dimitrije, “Misija Sarajeva”, *Jugoslovenska pošta*, god. 2, br. 366, 1930, str. 1–2.
- Mitrinović, Dimitrije, “Za Jugoslaviju!”, *Vihor*, god. 1, br. 5, 1914, str. 81–83.
- Mitrinović, Dimitrije, *Certainly, Future: Selected Writings*, East European Monographs, Columbia University Press, 1987.
- Mitrinović, Dimitrije, *Sabrana dela I–III*, ur. Predrag Palavestra, Svjetlost, Sarajevo, 1991.
- Mitrinović, Dimitrije, *Treća sila*, prevela Gordana Mitrinović Omčikus, Umetničko društvo Gradac, 2004.
- Pajin, Dušan, “Povest o dobrom Evropljaninu”, *Književnost*, god. 39, br. 1, 1984.
- Palavestra, Predrag, *Dogma i utopija Dimitrija Mitrinovića. Počeci srpske književne avangarde*, 2. izd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003; *Delo*, god. 34, br. 9–10, Beograd, 1988, str. 246–253.
- Passerini, Luisa, *Europe in Love, Love in Europe. Imagination and Politics in Britain between the Wars*, I. B. Tauris, London – New York, 1999.
- Radulović, Nemanja (ur.) *Dimitrije Mitrinović, New Perspectives*, Faculty of Philology, Belgrade, 2022.
- Rigby, Andrew, “Training for Cosmopolitan Citizenship in the 1930s: The Project of Dimitrije Mitrinović”, *Peace and Change*, god. 24, br. 3, 1999, str. 379–399.
- Rigby, Andrew, *Initiation and Initiative. An Exploration of the Life and Ideas of Dimitrije Mitrinović*, East European Monographs, Boulder, CO, 1984.
- Rutherford, H. C. (ur.) *Certainly, Future. Selected Writings by Dimitrije Mitrinović*, East European Monographs, Boulder, CO, 1987.
- Schuman, Robert, *Pour l'Europe*, Nagel, Pariz, 1963. (Izdanje na hrvatskom jeziku: *Za Europu*, prijevod Jagoda Lukavac, Zagreb, 2000)
- Watts, Alan, *In my Own Way. An Autobiography 1915–1965*, Pantheon Books, New York, 1972.

INTERNETSKI IZVORI

- “Books”, *The Mitrinović Foundation*, 2019. Dostupno na: <http://www.mitrinovic-foundation.org.uk/books>.
- “Dimitrije Mitrinović”, *Alchetron*, 19. 9. 2022. Dostupno na: <https://alchetron.com/Dimitrije-Mitrinovi%C4%87>.
- “Dimitrije Mitrinović”, *Peoplepill*, posljednja izmjena 2020. Dostupno na: <https://peoplepill.com/people/dimitrije-mitrinovic/>.
- “Dimitrije Mitrinović”, *Wikipedia*, posljednja izmjena 8. 9. 2023. Dostupno na: https://en.wikipedia.org/wiki/Dimitrije_Mitrinovi%C4%87.
- “Kallistos (Ware) of Diokleia”, *Orthodoxwiki*, posljednja izmjena 27. 1. 2023. Dostupno na: [https://orthodoxwiki.org/Kallistos_\(Ware\)_of_Diokleia](https://orthodoxwiki.org/Kallistos_(Ware)_of_Diokleia).
- “Kulture Istoka”, *Srednji put, Theravāda budistička zajednica u Srbiji*, 2014. Dostupno na: <http://srednjiput.rs/knjige/#kulture>.
- “Oko magazin: Dimitrije Mitrinović, od učitelja nacionalne energije do kulturološkog Džemsa Bonda”, *YouTube*, 30. 11. 2021. Dostupno na: <https://www.youtube.com/watch?v=1oXHwvzZMU4>.
- “Special Collections Symposium: Dimitrije Mitrinović and his Network (Part 1)”, *The Eleventh Hour*, 22. 7. 2015. Dostupno na: <https://eleventhhourarchive.wordpress.com/2015/07/22/special-collections-symposium-dimitrije-mitrinovic-and-his-network-part-1/>.
- Anđelić, Neven, “Dimitrije Mitrinović, otac ideje o ujedinjenoj Evropi”, *Radio Sarajevo*, 29. 6. 2009. Dostupno na: <https://radiosarajevo.ba/vijesti/bosna-i-hercegovina/dimitrije-mitrinovic-otac-ideje-o-ujedinjenoj-evropi/6202>.
- Bazdulj, Muharem, “Dimitrije Mitrinović: Vidovnjak ujedinjene Evrope”, *Oslobodjenje*, 22. 11. 2020. Dostupno na: <https://www.oslobodjenje.ba/magazin/kultura/knjizevnost/dimitrije-mitrinovic-vidovnjak-ujedinjene-evrope-606033>.
- Burgham, Emma, “The Eleventh Hour. Dimitrije Mitrinović and his Network. Proceedings of a Symposium at the University of Bradford”, *Südosteuropäische Hefte*, god. 4, br. 2, 2015, str. 65–68. Dostupno na: <https://suedosteuropaeische-hefte.org/wp-content/uploads/2015/11/sh-4-2.pdf#page=65>.
- Burgham, Emma, “The New Atlantis Foundation Dimitrije Mitrinović Archive: Catalogue”, 30. 4. 2017. Dostupno na: <https://ininet.org/the-new-atlantis-foundation-dimitrije-mitrinovi-archive-catalo.html>.
- Burgham, Emma, *The Eleventh Hour*, 2016. Dostupno na: <https://eleventhhourarchive.wordpress.com>.
- Cryer, A. B., “Dimitrije Mitrinović Explained”, *Everything.Explained.Today*, 2009–2023. Dostupno na: http://everything.explained.today/Dimitrije_Mitrinovi%C4%87/.
- Cutsinger.net, “Biography”, James S. Cutsinger, Professor of Theology & Religious Thought, 2019. Dostupno na: <https://www.cutsinger.net/biography/>.

- Jovandić, Matija, “Najluđa jugoslovenska biografija: Od Mlade Bosne do njejdža”, *Nova.rs*, 16. 3. 2021. Dostupno na: <https://nova.rs/kultura/najludja-jugoslovenska-biografija-mitrinovic-mlada-bosna-njejdz/>.
- Markovich, Slobodan G. (ur.) *A Reformer of Mankind: Dimitrije Mitrinovic Between Cultural Utopianism and Social Activism*, Zepter Book World – Faculty of Political Sciences, Beograd, 2023. Dostupno na: https://doi.org/10.18485/fpn_mitrinovic_rom.2023.
- Markovich, Slobodan G., “Dimitri Mitrinovic Seen in the Context of Cultural Transfer Europe – the Balkans – Europe – the United Kingdom”, u: Markovich, Slobodan G. (ur.) *A Reformer of Mankind: Dimitrije Mitrinovic Between Cultural Utopianism and Social Activism*, Zepter Book World – Faculty of Political Sciences, Beograd, 2023a, str. 23–56. Dostupno na: http://doi.fil.bg.ac.rs/volume.php?pt=eb_book&y=2023&issue=fpn_mitrinovic_rom-2023&i=2.
- Markovich, Slobodan G., “Cosmopolitan Projects of Dimitrije Mitrinović from the 1930s and the Dilemmas of Interpretation”, *Književna istorija*, god. 52, br. 171, 2020a, str. 241–260. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/348789735_Cosmopolitan_Projects_of_Dimitrije_Mitrinovic_from_the_1930s_and_the_Dilemmas_of_Interpretation.
- Mihailović, Dragana, “The Legacy of Dimitrije Mitrinović”, u: Markovich, Slobodan G. (ur.) *A Reformer of Mankind: Dimitrije Mitrinovic Between Cultural Utopianism and Social Activism*, Zepter Book World – Faculty of Political Sciences, Beograd, 2023, str. 71–81. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/367243374_The_Legacy_of_Dimitrije_Mitrinovic.
- Narodna biblioteka Srbije, “Kulture Istoka: časopis za filozofiju, književnost i umetnost Istoka”, *Digitalna.nb.rs*, 2020. Dostupno na: http://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/P_21480.
- Page, David G., (2005). *Dimitrije Mitrinovic: chameleon, good European, and exiled Yugoslavist*, Teza, University of British Columbia, 2005. Dostupno na: <https://open.library.ubc.ca/collections/ubctheses/831/items/1.0092135>.
- Page, David G., *Pioneers of European Federalism: the New Europe Group and New Britain Movement (1931–1935)*, Master rad, The University of Sheffield, Faculty of Arts and Humanities, Department of History, 2016. Dostupno na: <https://etheses.whiterose.ac.uk/15438/1/Final%20MPhil%20thesis.pdf>.
- Pajin, Dušan, *Prof. Dusan Pajin, Ph. D.*, posljednja izmjena 11. 8. 2008. Dostupno na: <http://afrodita.rcub.bg.ac.rs/~pajin/>.
- Pajin, Dušan, “Dimitrije Mitrinović and the European Union Project”, *Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies*, god. 22, br. 2, 2008a, str. 211–226. <https://muse.jhu.edu/article/453530/pdf>.
- Pajin, Dušan, “Dimitrije Mitrinović (1887–1953) pesnik, vizionar, pokretač”, *Afrodita*, 2010. Dostupno na: <http://afrodita.rcub.bg.ac.rs/~dpajin/dm/index.html>.
- Pajin, Dušan, “Literatura o Mitrinoviću”, *Afrodita*, 7. 9. 2010a. Dostupno na: <http://afrodita.rcub.bg.ac.rs/~dpajin/dm/bibliografija/omitrovicu.pdf>.

- Pajin, Dušan, “Biografija i akcije”, *Afrodita*, 2010b. Dostupno na: <http://afrodita.rcub.bg.ac.rs/~dpajin/dm/biografija/bosna.html>.
- Pajin, Dušan, *Za svečovečansku zajednicu Dimitrije Mitrinovic (1887–1953)*, Pešić i sinovi, Beograd, 2016. Dostupno na: https://www.academia.edu/30806551/Dusan_Pajin_Za_svecovecansku_zajednicu_Dimitrije_Mitrinovic_1887_1953_.
- Pirić, Alija, “Dimitrije Mitrinović: Čovjek kome je bila tijesna Evropa”, *Oslobodjenje*, 22. 2. 2021. Dostupno na: <https://www.oslobodjenje.ba/magazin/kultura/dimitrije-mitrovic-covjek-kome-je-bila-tijesna-evropa-628949>.
- Radulović, Nemanja (2023). “Image of Mitrinović in Serbian Culture”, u: Markovič, Slobodan G. (ur.) *A Reformer of Mankind: Dimitrije Mitrinovic Between Cultural Utopianism and Social Activism*, Zepter Book World – Faculty of Political Sciences, Beograd, 2023, str. 83–89. Dostupno na: http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_book/2023/fpn_mitrovic_rom/fpn_mitrovic_rom-2023-ch4.pdf.
- Radulović, Nemanja, “Beogradski krug Mitrinovićevih sledbenika”, *Stella Polare*, 17. 8. 2021. Dostupno na: <https://stellapolarebooks.com/2021/08/17/%D0%B1%D0%B5%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BA%D1%80%D1%83%D0%B3-%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%9B%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4/>.
- Rigby, Andrew, “Dimitrije Mitrinovic A Biography”, *Internet Archive*, 2006. Dostupno na: <https://archive.org/details/dimitrije-mitrovic-a-biography-2006>; https://www.academia.edu/26467495/Dimitrije_Mitrovic_a_Biography_2006_.
- Rigby, Andrew, “Mitrovović, Dimitrije (1887–1953)”, u: *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford University Press, 2008. Dostupno na: <http://www.oxforddnb.com/view/article/97877>.
- University of Bradford Special Collections, “The New Atlantis Foundation Dimitrije Mitrinović Archive”, *Archives hub*, 1833–2002. Dostupno na: <https://archiveshub.jisc.ac.uk/search/archives/5aa5341f-ed10-3efb-9393-3388e21e5732>.
- Weber, Anja, “Homage Dimitriju Mitrinoviću”, *Academia*. Dostupno na: https://www.academia.edu/28255692/Homage_Dimitriju_Mitrovic%C4%87u.

